واکاوی فضاهای تولیدی در خانه‌های تاریخی شهر نجف‌آباد

محسن افشاری*، حمزه حقیقی نجف‌آبادی**

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۱۱/۰۲
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۸/۲۵

چکیده
در گذشته خانه‌ها به‌عنوان یکی از اجزای مهم تولید در جامعه نقش مهمی داشته‌اند و فضاهای تولیدی در ساختار خانه‌های تاریخی امکان فعالیت‌های مرتبط با معیشت و اقتصاد خانواده را فراهم می‌کردند. دامنه این پژوهش، شهر نجف‌آباد و خانه‌های تاریخی منطبق بر زندگی گذشته را در برمی‌گیرد؛ زندگی‌ای که در آن تلاش خانواده برای امرارمعاش به تولید می‌انجامید. این پژوهش با نگاهی بر ساختار خانه‌های تاریخی شهر نجف‌آباد سعی در شناخت ارتباط بین معماری خانه و تولید در جامعه گذشته را دارد و در این راه با بررسی فضاهای خانه‌های تاریخی و با گردآوری داده‌های مکتوب و مصاحبه تلاش نموده تا شناختی از رویدادهای جاری منجر به تولید و ارتباط آن با کالبد خانه را ارائه دهد. روش کلی در این پژوهش، روش توصیفی - تحلیلی است و با گردآوری داده‌های میدانی با مواجهه معمارانه با خانه‌های تاریخی نجف‌آباد و داده کتابخانه‌ای در خصوص خانه‌های موجود و خانه‌های گذشته به این مهم می‌پردازد. داده‌های موردنیاز با مشاهده، عکاسی، تهیه نقشه و یادداشت‌برداری در خانه‌های تاریخی به دست آمد و اطلاعات موردنیاز ازطریق مصاحبه با ساکنین و افراد صاحب‌نظر ممکن شده است. در این تحقیق، ابتدا تولید خانگی در جامعه گذشته بررسی شد، سپس فضاهای تولیدی خانه تاریخی در نجف‌آباد بازخوانی و شناسایی شد و بر اساس آن آرایش فضایی بخش‌های تولیدی در ساختار خانه‌های تاریخی نجف‌آباد بررسی گردید. باتوجه‌به یافته‌ها، انواع فضاهای تولیدی در خانه‌های تاریخی نجف‌آباد را ازنظر میزان نیاز به ارتباط با سایر فضاهای خانه می‌توان به سه دسته مستقل، وابسته و منعطف تقسیم کرد و آرایش فضاهای تولیدی در خانه‌های تاریخی نجف‌آباد از سلسله‌مراتب مالکیتی، سلسله‌مراتب حریمی - امنیتی و سلسله‌مراتب بهداشتی - عملکردی تبعیت نموده است.

کلمات کلیدی: معماری خانه، خانه‌های تاریخی نجف‌آباد، فضای تولیدی.

* استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران. m.afshary@aui.ac.ir
** دانش‌آموخته کارشناس ارشد مطالعات معماری ایران، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.
این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد مطالعات معماری ایران نویسنده دوم با عنوان «جایگاه تولید در نظام کالبدی خانه‌های سنتی نجف‌آباد» به راهنمایی نویسنده اول در دانشگاه هنر اصفهان است.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-01]
[DOI: DOI: 10.22034/42.184.15]

مقدمه

کار و تولید همواره در معاش روزمره مردمان، از گذشته تا امروز، در یکی از جایگاه‌های حیاتی زندگی افراد قرار داشته و بنیاد زندگی بسیاری از آنان بر این امر استوار بوده است. این مسئله تا جایی پیش می‌رود که گاهی بنیان خانواده بر این اساس تعریف می‌شد و ساختار خانواده بر مبنای شیوه‌های تولید شکل می‌گرفت و وظایف معیشتی افراد نقشی محوری در جایگاهشان در خانواده ایفا می‌کرد. به عبارتی، اعضای خانواده همانند اجزای یک سیستم سعی در پیشبرد یک هدف واحد داشتند و این هدف، امرار معاش و پیشرفت اقتصادی بود.

در گذشته، اکثر امور زندگی مردم به شکلی با تولید همراه و همسو بود و این امر از کوچک‌ترین واحدهای جامعه یعنی خانواده شروع می‌شد و گسترش آن در ابعاد بزرگ‌تر، یک جامعه تولیدکننده ایجاد می‌کرد. همکاری و تقسیم وظایف در خانه‌هایی با قابلیت‌های بالا در امر تولید و تنوع در فعالیت‌ها، باعث ایجاد رویه تولیدی و خودکفایی نسبی این واحد خرد، یعنی خانه می‌شد. خانه تاریخی در ایران، محملی بود که فضاهای متنوعی را برای پیشبرد امرارمعاش فراهم می‌کرد. بسیاری از کشاورزان، دامداران، صنعتگران، پیشه‌وران و دکان‌داران، فضاهایی خدماتی مرتبط با شغلشان را در خانه خود تدارک می‌دیدند و در رابطه با چنین فضاهایی، امری که مهم‌تر از همه بود، نظم ارتباطی و دسترسی این فضا به دیگر فضاهای خانه بود. علاوه بر این، در بسیاری از موارد، جدای از مردانی که خارج از خانه شاغل به امر تولید بودند، زنان نیز در خانه به کارهایی از قبیل ریسندگی (دوک‌ریسی، پارچه‌بافی، کاربافی و کرباس‌بافی و ...) مشغول بودند و از این راه، جدای از رفع نیازهای خود، درآمدی نیز حاصل می‌کردند (بیهقی، ۱۳۱۷: ۴۹). فضاهایی همچون کتانه و طویله نیز، فضاهایی در خدمت نظام تولیدی خانواده بودند و در اقتصاد شهری هم نقشی مؤثر ایفا می‌کردند.

بازخوانی نحوه شکل‌گیری خانه در گذر زمان و تکامل و انعطاف آن در رفع نیازهای روزمره و یا به عبارتی ارتباط فضاهای یک خانه تاریخی با امور تولیدی و کار در خانه، تا حد زیادی دید ما را وسیع و اطلاعات و دانش ما را از جامعه با رویکرد تولید و کار روشن می‌کند. این بررسی می‌تواند نشان دهد که کدام‌یک از فضاهای خانه، در ارتباطی مستقیم با ایجاب عملکردی خود شکل‌گرفته‌اند. از طرفی دیگر، خوانش خانه از منظر جایگاه تولید در شکل‌گیری فضاهای آن، اولویت‌های اقتصادی آن روزگار را برای ما هویدا می‌کند. خانه به‌صورت مستقیم در زندگی با شغل اصلی خانواده ارتباط داشت و تأثیرات امور بر کالبد و قابلیت‌های بنا برای رفع این نیازها بسیار شاخص است. اما ارتباط فضاهای تولیدی با فضاهای سکونتی خانه چگونه بوده است؟ و شکل این ارتباط، چه تأثیری بر هر دوی امور سکونت و تولید و در دیدی کلی‌تر بر نحوه معیشت ساکنان خانه داشته است؟

برای برآوردن این هدف، بررسی موردنظر را به خانه‌های تاریخی شهر نجف‌آباد محدود خواهد کرد؛ چراکه این خانه‌ها بستری مناسب برای تبیین موضوع موردنظر این پژوهش دارند. از زاویه بررسی‌های تاریخی، نجف‌آباد به‌عنوان یکی از شهرهای مهم و تأثیرگذار نزدیک به اصفهان از جنبه‌های مختلف قابلیت بررسی دارد ولی تا امروز به شکل شایسته‌ای به این محدوده پرداخته نشده است. از سویی دیگر، روش زندگی گذشتگان در این شهر، رو به افول است و این ضرورتی پژوهشی است که تا زمانی که رد پایی هرچند کوچک از این روش زندگی باقی مانده است و هنوز

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-01]
[DOI: DOI: 10.22034/42.184.15]

روش‌های زندگی جدید به‌صورت کامل بر روی آن سایه نیفکنده، و هنوز در بعضی از خانه‌های شهر و روستاهای اطراف، این روش زندگی وجود دارد و روایات و خاطراتی بسیار در نقل‌های شفاهی جاری است، این اطلاعات ثبت و ضبط شود. لذا این پژوهش معمارانه بر آن است که با پرداختن به ارتباط کالبد این‌گونه خانه‌ها با امر تولید و معیشت در شهر نجف‌آباد، توصیف، روایت و استنتاجی درخور از این ارتباط ارائه دهد. نتایج حاصل از این پژوهش می‌تواند بستری مناسب را برای تحقیقات آتی در این زمینه فراهم آورد و در طراحی خانه امروز نیز به آن استناد شود.

ادبیات موضوع

پیشینه پژوهش این تحقیق را در دو دسته کلی می‌توان بررسی کرد. دسته اول، خوانش اطلاعات موجود از نحوه کار تولید در گذشته ایران و دسته دوم تفسیر شرح‌هایی از چگونگی زندگی جاری در خانه‌های تاریخی است. اما برای دستیابی به اطلاعات و اسناد در پژوهش موردنظر، که فصل مشترک این دو امر است، از خلال مقاله‌ها، پایان‌نامه‌ها و کتاب‌های مربوط به حوزه موردنظر این تحقیق، دو حیطه موردتوجه قرار گرفت که هر مقوله، جداگانه بررسی و مطالعه شد. این دو مقوله به این شرح است: مقوله اول بررسی خانه‌های تاریخی نجف‌آباد و معماری آن است و مقوله دوم، کار و امور وابسته به تولید و صنایع‌دستی هستند. لازم به ذکر است که در منابع موجود، گرچه هرکدام از این دو مقوله به‌تنهایی موردبررسی قرار گرفته‌اند، اما پرداختن به ارتباط این دو مغفول مانده است. از طرفی سعی شده است تا در استناد به مراجع، آن دسته از منابعی مورداستفاده قرار بگیرد که مماس بر حیطه جغرافیایی و زمانی این پژوهش باشد. برای مثال، منابعی همچون «زندگی مسلمانان در قرون‌وسطا» (مظاهری، ۱۳۴۸) منابعی هستند که با آنکه به شیوه‌های تولید در زندگی روزمره مسلمانان می‌پردازند، لیکن چه ازنظر دوره زمانی و چه محدوده جغرافیایی، تا حدی کلی‌نگرانه‌اند، همین‌طور در این دست از کتاب‌ها، مسئله ارتباط تولید و کالبد معماری موردبررسی قرار نگرفته است. کتاب «زن ایرانی به روایت سفرنامه نویسان فرنگی» (مهرآبادی، ۱۳۷۹)، در مجموعه‌ای متنوع توانسته است به‌خوبی در مورد دوره‌های مختلف و مناطق مختلف ایران و فعالیت‌های زنان به استناد سفرنامه‌های موجود بنویسد، اما این کتاب نیز علی‌رغم داده‌های قابل تأملش با موضوع پژوهش فاصله دارد. در منابع تاریخی اعم از خاطرات و سفرنامه‌ها و گزارش‌ها به‌صورت پراکنده اشاراتی به تعامل معماری و تولید در خانه شده است ولی به‌صورت خلاصه و گذرا هستند. «زنان ایرانی و راه و رسم زندگی آنان» (کولیوررایس، ۱۳۶۶) نیز یکی دیگر از این منابع است، در این سفرنامه روایت‌های دست اول بسیاری از وضعیت معیشت روزانه مردم، به‌ویژه زنان موجود است، در این کتاب زندگی زنان و نحوه اثرگذاری آن‌ها بر معیشت و تولید نیز موردتوجه قرار گرفته است.

نزدیک‌ترین پژوهش انجام‌شده در ارتباط با موضوع این تحقیق، مقاله «رفتار تولیدی در خانه؛ مطالعه موردی: تولید در خانه در قشر مذهبی شهر قم» (ناری‌قمی و همکاران، ۱۳۹۵) است که در کنار توجه به نقش فعالیت‌های معیشت و تولید محور و رابطه دوگانه آن با کالبد خانه، به مقوله کار زنان در خانه ازنظر اسلام پرداخته است و در ادامه این رابطه را در میان نمونه‌های موردی خود در شهر قم بررسی کرده است.

دو پایان‌نامه در ارتباط با شهر نجف‌آباد و معماری آن

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-01]

[DOI: DOI: 10.22034/42.184.15]

نوشته شده‌اند؛ اولی با عنوان «طراحی مسکن مناسب نجف‌آباد» (پاکدامن تیرانی، ۱۳۹۳) و دومی با عنوان «طراحی مجموعه مسکونی در نجف‌آباد منطبق بر فرهنگ» (مطلبی، ۱۳۹۴)، که هر دوی این پایان‌نامه‌ها دیدگاه طراحانه دارند، اما بااین‌حال نگاهی گذرا به خانه‌های تاریخی نجف‌آباد و الگوی سکونتگاهی آن‌ها نیز انداخته‌اند و موضوع موردپژوهش این تحقیق را پوشش نمی‌دهند.

در مورد نجف‌آباد و بناها و معماری این شهر منابع محدودی موجود است، منابع منحصر به چند کتاب تاریخ شفاهی و فرهنگی اعم از کتابی با عنوان «مقدمه‌ای بر تاریخ و فرهنگ مردم نجف‌آباد» (خلیلی، ۱۳۹۴) است. در این کتاب تلاش شده تا با جمع‌آوری تاریخ شفاهی، آداب‌ورسوم و احوالات این شهر شناسانده شود، و به نظر می‌رسد که شاید مطالب کتاب کمتر در خدمت روشن شدن همه‌جانبه امر موردنظر هستند، اما به‌هرحال راهنمای مناسبی برای روشن کردن مبهمات این پژوهش، خصوصاً در حیطه تاریخ شفاهی است. «دیباچه دیار نون» با نگرشی بر بناهای تاریخی، جغرافیایی اقتصادی، فرهنگی همراه با شرحی بر احوال رجال (یزدانی نجف‌آبادی، ۱۳۸۳) نیز به معرفی رجال و مشاغل و بنیان‌های شهر نجف‌آباد می‌پردازد و اطلاعاتی گرچه کلی اما قابل استناد ارائه می‌دهد، در این پژوهش علاوه بر مطالعه و استناد به این کتاب، در مصاحبه‌ای نیز با نویسنده کتاب بهره گرفته شد. علاوه بر این مکتوبات، تجربه‌های شخصی نگارندگان از سال ۱۳۶۴ تا ۱۳۷۱ در خانه موروثی مادربزرگ، که یکی از خانه‌های تاریخی نجف‌آباد است و زندگی در آن به سیاق گذشته بود، یکی از وجوه مفید برای شناخت و تحلیل این موضوع خواهد بود، گرچه سعی می‌شود تفاسیر شخصی بر وجه علمی این رساله غالب نشود، اما باتوجه‌به رویه میدانی، این تجربه نیز در جای خود سودمند واقع خواهد شد.

خانه‌های تاریخی نجف‌آباد

اصفهان در ادوار مختلف تاریخ ایران موقعیت مناسبی داشته است. اما ظهور و شکوفایی آن در دوره صفویه و انتخاب آن به‌عنوان پایتخت حکومت منزلت و پیشرفت آن را چندین برابر کرده بود. ایده شکل‌گیری یک آرمان‌شهر به شکل باغشهر اکولوژیک (حیدری نژاد، ۱۳۹۱) در زمان شاه‌عباس منجر به ایجاد شهری بزرگ و پرجمعیت شد. تأمین نیازهای شهرهایی به این بزرگی نیاز به شهرک‌های اقماری و بلوکات متعدد دارد تا به‌خصوص در زمینه‌های بنیادی یعنی کشاورزی و دامپروری و تأمین نیاز اولیه این جمعیت یاری‌رسان باشند. باتوجه‌به این موضوع، شکل‌گیری نجف‌آباد از ابتدا برای تولید و رفع پاره‌ای از مایحتاج پایتخت بود و با مهندسی امکانات این منطقه، پیشرفت و گسترش شهر در ادوار بعد و رشد جمعیت بالای آن ادامه یافت. خانه‌هایی که در نجف‌آباد وجود دارند فارغ از انواع و گونه‌ها همه پلان منظم چهارگوشه دارند به‌گونه‌ای که اغلب در قطعه زمین مستطیل شکل گرفته‌اند. خیابان‌های عمود و منظم و در پی آن کوچه و پس‌کوچه‌های نظمی متفاوت را در بین شهرهای گذشته پدید آورده‌اند. گونه‌های شاخص که در انواع خانه‌های تاریخی نجف‌آباد می‌توان از هم تمیز داد و در دسته‌بندی‌های مجزای دهانه‌ای، کشابی و ترکیبی قرار دارد (فرشته نژاد، ۱۳۸۹)، که در یافته‌های این تحقیق، در بررسی خانه‌های تاریخی نیز این گونه‌ها بررسی و نقشه‌های آن برداشت و مستند شد.

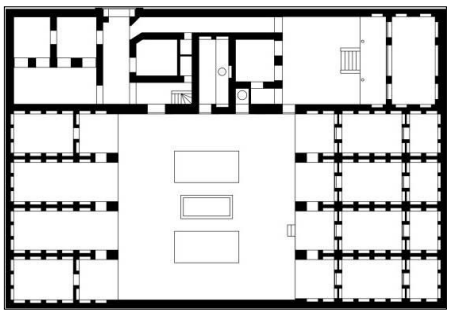
خانه‌های نجف‌آباد را همانند دیگر خانه‌های فلات مرکزی ایران می‌توان در زمره خانه‌های درون‌گرا قرار داد ولی به دلیل تفاوت ساختار شهری و اقلیم‌ها و

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-01]
[DOI: DOI: 10.22034/42.184.15]

فرهنگ‌ها، این خانه‌ها با خانه‌های شهرهای دیگر تفاوت‌های ملموس و زیادی دارند. اما همانند اکثر خانه‌های فلات مرکزی ایران درون‌گرا هستند.

مطابق با تصویر شماره ۱، از نمونه‌های غالب در گذشته که حتی در زمانی که در محدوده دهه‌های بیست تا چهل -که نمونه‌های زیادی از خانه‌ها با سقف تیر و تخته اجرا می‌شد- همچنان موردتوجه قرار می‌گرفت، نمونه تمام خشتی موسوم به دهانه‌ای بود. خانه گونه دهانه‌ای، به لحاظ ایستایی و هندسه از متنوع‌ترین نوع خانه‌های شهر است.

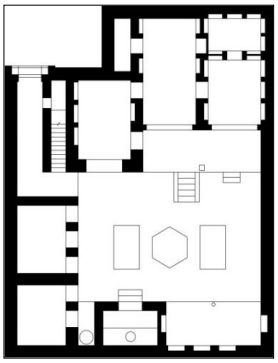

ت ۱. نمای آفتاب‌روی و پلان خانه کارشناس از گونه دهانه‌ای

خانه گونه کشابی، نمونه شاخص دوره قاجار بود. دارای ایوانی است به نام کشابی که سرتاسر یک جبهه ساختمان را شامل می‌شود، مانند ایوان کردی با این تفاوت که ارتفاع ایوان کمتر و پله آن مقابل و در وسط است (فرشته نژاد، ۱۳۸۹). مطابق با تصویر شماره ۲، وجود تالار ستون‌دار با ارتفاع بلندتر از نوع اول در جلوی بنا و استفاده از مصالح اغلب غیربومی با سقف‌های تیرپوش و عدم استفاده از تکنیک‌های طاق‌زنی در جبهه اصلی (آفتاب‌رو) از ویژگی‌های این‌گونه است. در این گونه، زیرزمین‌ها مانند گونه قبلی صرفاً برای نگهداری پرنده و احشام و یا انبار استفاده می‌شد و به دلیل ابعاد کم و ارتفاع پایین قابل سکونت نبودند.

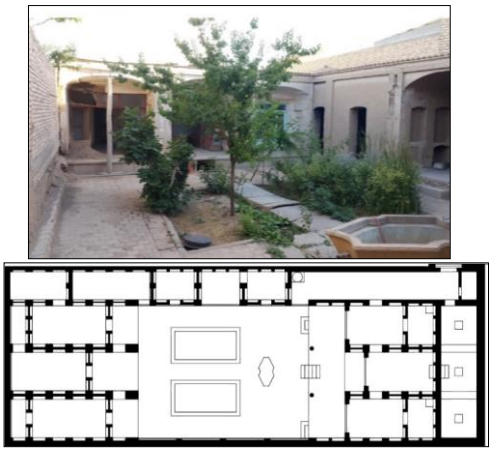

ت ۲. نمای ایوان و پلان خانه کبیرزاده از گونه کشابی

مطابق با تصویر شماره ۳، گونه ترکیبی، نمونه تلفیقی از انواع اول و دوم است. تلفیقی که هم در پلان خانه نمودار شده و هم در تکنیک‌های اجرای ساختمان و متعاقب آن مصالح به‌کاررفته نیز، به‌صورت ترکیبی استفاده می‌شود. نمونه‌هایی که در دوران تغییر اسلوب از طاق به سقف‌های تیر پوش به ترکیبی از دو گونه قبل پرداخته است. یعنی در ساخت دهانه‌ها از تکنیک طاق‌زنی استفاده کرده ولی در جلو تالاری ستون‌دار به شکل کشابی قرار دارد و یا به اشکال مختلف اقدام به ترکیب و استفاده از اجزاء دو نمونه اول و دوم کرده‌اند. در ظاهر و پوسته پیرو نمونه اول ولی در تکنیک‌های

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-01]
[DOI: DOI: 10.22034/42.184.15]

طاق‌زنی دست به کارهای جدید می‌زدند. استفاده از سقف و طاق‌های با خیز کم‌نظیر خنچه‌پوش‌ها در این ترکیب‌ها مشهود است.

ت ۳. نمایی از جبهه اصلی و پلان خانه موسویان از گونه ترکیبی

روش تحقیق

روش کلی در این پژوهش، روش توصیفی - تحلیلی است. در این روش محقق سعی دارد تا ویژگی‌های روش زندگی گذشته و مواجهه معمارانه با خانه‌های تاریخی نجف‌آباد را مستندسازی، ثبت و ضبط کند. این پژوهش، به گردآوری داده میدانی در خصوص خانه‌های موجود و خانه‌های گذشته می‌پردازد و تصویر توصیفی اشتغال خانه‌های نجف‌آباد به امر تولید را روشن می‌کند. آنجا که این تصویر تا حد مطلوب غنی شد، به تحلیل این رابطه و چگونگی شکل‌گیری آن در بستر خانه‌های تاریخی نجف‌آباد می‌پردازد.

روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش به‌صورت میدانی است، داده‌های موردنیاز با مشاهده، عکاسی، تهیه نقشه و یادداشت‌برداری در محل صورت می‌گیرد و اطلاعات موردنیاز ازطریق مصاحبه فردی با ساکنین مطلع و جمع‌آوری خاطرات و اطلاعات از افراد سالمند و افراد صاحب‌نظر و متخصص در این زمینه به‌عنوان منابع شفاهی ممکن می‌شود، در ادامه اطلاعات اولیه و خام حاصل از این مصاحبه‌ها به‌صورت فایل ضبط‌شده و یادداشت‌برداری از روی این فایل‌های صوتی جمع‌آوری و مورد استناد واقع می‌شود. علاوه بر این، به دلیل آشنایی محقق با این خانه‌ها و روش زندگی در آن‌ها، باتوجه‌به تجربه زیسته خود با حضور در این فضاها ازطریق یادداشت‌برداری در محل سعی در روشن کردن ابعاد نهفته در خانه‌ها را خواهد داشت. تجزیه‌وتحلیل داده‌ها در این پژوهش بر این امر استوار است که در پایان مرحله جمع‌آوری اطلاعات، به تحلیل مبتنی بر مشاهده و توصیف می‌پردازد و آنان را با خانه‌های موجود تطبیق می‌دهد، از طرفی از شواهد و مصادیقی که در بنا و تصاویر جمع‌آوری‌شده به دست می‌آید، برای اثبات مدعای خود بهره خواهد برد.

این تحقیق با داده‌های کیفی همراه است و در پی روشن کردن کیفیت حضور تولید در خانه‌های تاریخی است. روش‌های کیفی داده‌بنیاد هستند نه فراوانی محور، به این معنا که در این روش‌ها اگر کسی ادعایی را مطرح می‌کند برای اثبات درستی آن، به تعداد یا درصد نمونه‌هایی که مخالف یا موافق آن مدعا هستند اشاره نمی‌کند، بلکه به‌جای آن انسجام پاره‌های مختلف مدعیات خود را به مخاطب نشان می‌دهد. لذا در این روش اساساً جامعه آماری، روش نمونه‌گیری و حجم نمونه به آن شکل که در روش تحقیق کمی مطرح است، موضوعیت ندارد (حیدری چروده، ۱۳۹۵). در این پژوهش سعی شد ابتدا موارد متعدد از گونه‌های مختلف بررسی و برداشت شود تا ضمن نمونه‌گیری نظری و هدفمند، به اشباع نظری دست یافت (رنجبر و همکاران، ۱۳۹۱). این امر تا جایی ادامه پیدا کرد تا باتوجه‌به موارد جمع‌آوری‌شده، پاسخ سؤال پژوهش مهیا شود. برای دستیابی به پاسخ سؤالات پژوهش، چهل

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-01]
[DOI: DOI: 10.22034/42.184.15]

خانه تاریخی در شهر نجف‌آباد بررسی و مطالعه شد.

محدوده شهر نجف‌آباد در این پژوهش فارغ از روستاهای اطراف شهر در نظر گرفته شده است، زیرا خانه‌های روستایی متعلق به زندگی روستایی است و شغل مردم آن، کشاورزی و دامپروری است؛ به همین دلیل جوانب مختلف خانه‌های افراد متفاوت را پوشش نمی‌داد. به‌علاوه اینکه روستاها از حیث قدمت نیز با شهر نجف‌آباد هم‌زمان نیستند. خانه‌های بازمانده در این شهر ازنظر زمانی بیشتر به دوران قاجار و پهلوی اول در بازه زمانی ۷۰ تا ۲۰۰ سال قبل بازمی‌گردد و معدود خانه‌هایی نیز مربوط به دوره ماقبل قاجار هستند. در این پژوهش واژه «تاریخی» که به خانه‌های نجف‌آباد اطلاق می‌شود، بیشتر از اینکه به محدوده‌ای زمانی اطلاق شود، بیانگر کیفیتی از معیشت است. کیفیتی که علاوه بر اینکه ظاهر کالبدی مشخصی دارد، شیوه زندگی ساکنانش نیز مؤثر و متأثر از این کالبد و نیز نظام تولیدی و معیشتی گذشته است. به این معنی که ساکنان بافت تاریخی، در ساختاری زندگی می‌کنند که از تعامل با بازار تاریخی گرفته تا تعامل با همسایگان و شیوه‌های تولید خانگی و جمعی مناسباتشان را با این ساختار توجیه می‌کنند. درنتیجه این تحقیق بیشتر از اینکه سودای مقطع خاصی از تاریخ را در سر داشته باشد، در پی روشن کردن و صورت‌بندی کلیت ساختار فضاهای تولیدی است. در پژوهش پیش رو و در رابطه با نمونه‌های بررسی‌شده از پرداختن به نمونه‌های خاص و استثناء چشم‌پوشی شده و گونه‌های رایج و پرتعداد در روند پژوهش موردبررسی قرار گرفته‌اند. از این دست استثناها می‌توان به خانه روحانی یا خانه معین اشاره کرد. خانه روحانی که در میان یک ملک باغی ساخته شد و در اصول موردبررسی در تفکیک گونه‌ها کاملاً جدا افتاده و در ضمن اینکه از اسلوب رعایت‌شده در خانه‌های عموم مردم پیروی نکرده است. یا خانه معین که دارای اجزایی ناهمگون با معماری نجف‌آباد است و برآمده از تجربیات معمار آن در مناطق کویری نظیر یزد و کاشان است.

یافته‌ها

شیوه معیشت و اقتصاد خانگی و فضاهای خانه‌های تاریخی نجف‌آباد

در معیشت مردمان، بازار تنها نقش مکانی برای دادوستد ندارد؛ بلکه فضایی است که به اشتراک گذاشته می‌شود که روابط اجتماعی را هم سامان دهد. ازاین‌جهت، کلیه مراحل تولید، از تأمین مواد اولیه تا عرضه به بازار، نقشی محوری در شیوه زندگی آن‌ها دارد. در چنین وضعیتی که بازار چه ازنظر کالبدی و چه ازنظر نقش‌آفرینی، در زیست مردمان نقشی محوری دارد، روابط تولیدی هم بر این اساس نظم می‌گیرند. نظمی که برخاسته از نوعی وحدت اجتماعی کار است. تولید خانگی نمودی مشخص و قابل‌اعتنا از این وحدت کار است. ازاین‌جهت که فرایند تخصصی و صنعتی شدن مشاغل هنوز کامل نشده است و افراد مختلفی در فضای مسکونی خود هم می‌توانند به مشاغل گوناگون مشغول باشند. ازاین‌جهت، تولید خانگی، در زیست افراد خانواده نقشی مستقیم دارد، چراکه تغییری شگرف در ساعت کاری، محل کار کردن و نحوه کار به وجود می‌آورد. شاغلان به تولید خانگی، مشغله خود را در کلیتی از زندگی آسایشی خود می‌بینند و تولید، از سایر رفتارهای تن‌آسایانه بشری در خانه جدا نمی‌شود.

یکی از تولیدات دستی مردم نجف‌آباد، تولید پارچه کرباس بود. کرباس هم به مصرف شخصی می‌رسید و هم برای فروش عرضه می‌شد. تولید کرباس با دستگاهی به نام «کار» صورت می‌گرفت. به همین خاطر به کرباس‌بافی در اصطلاح، «کاربافی» نیز می‌گویند.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-01]

[DOI: DOI: 10.22034/42.184.15]

سایر صنایع‌دستی که در این شهر تولید می‌شدند به شرح زیر هستند: کاربافی، نخ‌ریسی، چاقوسازی، کلاه‌مالی (کلاه نمدی)، درودگری، سنگ‌تراشی، پالان‌دوزی، قالیبافی، رنگرزی با رنگ‌های طبیعی، نقشه‌کشی قالی، گیوه‌دوزی، ساخت ابزارهای فلزی به روش آهنگری. باتوجه‌به این فعالیت‌ها می‌توان دید که تولید بسیاری از این محصولات در داخل خانه نیاز به تقسیم‌بندی فضایی مشخصی دارد، خصوصاً اگر که اقتصاد خانواده به فروش این محصولات وابسته باشد.

کشاورزی را می‌توان یکی از ارکان تولیدی مهم شهر نجف‌آباد دانست. به‌طوری‌که سیاحان برای تأکید به این نکته از زیادی وسعت باغ‌های این شهر نوشته‌اند و حتی در گمانه‌ای، یکی از علل شکل‌گیری آن را نیز به‌منظور تولید محصولات کشاورزی نسبت داده‌اند (بروگش، ۱۳۶۷). شرایط آب و هوایی این منطقه برای معدود حیوانات اهلی مناسب است. عمده حیوانات اهلی این منطقه شامل گوسفند و بز و در پرندگان مرغ و کبوتر است. کبوتر را اغلب برای زیبایی آن در خانه نگه می‌داشتند، ولی در مواردی تعداد آن‌ها را افزایش می‌دادند و از کود آن‌ها نیز استفاده می‌کردند. راه دیگر کسب درآمد از کبوتر، پرورش و فروش آن‌ها بود. علاوه بر کبوتر، زنبورداری نیز شغل دیگر در جهت تولید بود.

خانه‌های نجف‌آباد را همانند دیگر خانه‌های فلات مرکزی ایران می‌توان در زمره خانه‌های درون‌گرا قرار داد ولی به دلیل تفاوت ساختار شهری و اقلیم‌ها و فرهنگ‌ها، این خانه‌ها با خانه‌های شهرهای دیگر تفاوت‌های ملموسی دارند. اما همانند اکثر خانه‌های فلات مرکزی ایران درون‌گرا هستند. در این بخش فضاهای بر سازنده خانه‌های تاریخی نجف‌آباد بررسی می‌شوند. این دسته‌بندی به دو قسم فضاهای تولیدی و فضاهای ارتباطی تقسیم می‌شود. مطابق با جدول شماره ۱، سردر و ورودی، دالان و هشتی، و حیاط جزو فضاهای ارتباطی هستند و بقیه فضاها در ارتباط با تولید هستند. فضاهای تولیدی فضاهایی هستند که امر تولید به نحوی یا در آن‌ها اتفاق می‌افتد یا به آن‌ها وابسته است، فضاهای ارتباطی گرچه به امر تولید به‌طور مستقیم ربط ندارند، اما در شکل‌گیری آن سهیم هستند.

ج ۱. بررسی فضاها در خانه‌های تاریخی نجف‌آباد

نوع فضا	نام فضا	نوع فعالیت	تمهیدات معمارانه
ارتباطی	سردر ورودی	مراجعات – ارتباط دنیای خانه و شهر – محل ظهور نماسازی رو به کوچه – محل نشستن عابران و مراجعان	تعبیه سکو و صفه انتظار – حل اختلاف سطح خانه و کوچه
ارتباطی	دالان و هشتی	انتظار مراجعه‌کننده – محلی برای تقسیم درها و مسیرها برای امور مختلف اعم از اهل خانه، میهمان و دام و یا بار و محصول – فضایی نیمه‌خصوصی که اغلب با باز ماندن درها در گذشته در معرض دید غریبه‌ها نیز بود.	وجود تغییر جهت برای رفع دید به داخل خانه – حل اختلاف سطح در مسیر دالان ازطریق شیب – قرارگیری در اتاق میهمان در دالان یا هشتی برای وارد نشدن میهمان غریب به هسته مرکزی خانه – وجود توالت‌های فاقد کودریز در پشت در برای هرچه نزدیک‌تر بودن به کوچه – وجود اشکوبی روی دالان برای ایجاد انبار سوخت یا کاه و عدم ورود این قبیل محصول به حیاط خانه – دسترسی به اتاق قالی‌بافی
ارتباطی	حیاط	امورات روزانه اعم از شستشو و فضای ارتباطی و هسته مرکزی اجزا	فضایی برای مراودات در خانه‌های چند خانواری – تمامی فضاهای دیگر به این قسمت منتهی می‌شود – وجود موانع بلند به نام دیوار و ساختمان‌ها برای محصور کردن فضا
تولیدی	طویله و کاهدان	نگهداری دام و آذوقه – در مواردی برای نگهداری سوخت نیز استفاده می‌شد	به دلیل جلوگیری از کثیف شدن حیاط و عدم دسترسی دام به باغچه – ارتفاع کوتاه در مانع تبادل بیش‌ازحد هوای طویله رو به بیرون
تولیدی	اتاق	خواب و خوردن غذا، پذیرایی، آماده‌سازی غذا قبل پخت	استفاده از در و پنجره کوچک و محدود و در شیشه‌خور – استقرار هر خانواده در یک واحد دهانه و بچه‌های بزرگ در اتاق‌های اضافه مجاور – بازشو درها رو به حیاط
تولیدی	صندوق‌خانه	نگهداری وسایل شخصی و مهم – در فصول سرد برای خواب، راحت‌تر گرم می‌شد – فضایی کاملاً شخصی و مختص خانواده مستقر در دهانه	کوچک کردن فضا ازطریق دو اشکوب کردن فضا – گذر کردن از یک مرحله با امنیت بالا یعنی اتاق برای دسترسی – ایجاد طاقچه و گنجه در این فضا برای امکان نگهداری اقلام مختلف.
تولیدی	بالاخانه مسیر صندوق‌خانه	نگهداری خشکبار ارزشمند – تبدیل انگور به کشمش – نگهداری اموال باارزش – فضایی کاملاً شخصی و مختص خانواده مستقر در دهانه	امنیت بالا در خانه به‌واسطه گذر از دو مرحله امن یعنی اتاق و صندوق‌خانه – فضایی با یک در و روزن در دیوار برای تبادل هوا و نور جزئی

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-01]
[DOI: DOI: 10.22034/42.184.15]

تولیدی	بالاخانه مسیر ایوان	معمولاً برای کل اهل خانه – تبدیل انگور به کشمش – نگهداری بادام و گردو و انار و ...	صعوبت در دسترسی به‌خاطر ارتفاع بالا و نبود پله – ازنظر ابعاد بزرگ‌تر از بالاخانه روی صندوق‌خانه – گاهی دارای در چوبی
تولیدی	زیرزمین	انبار محصولات زراعی – لانه مرغ و کبوتر – انبار سوخت (چوب و زغال) – انبار اجناس مشاغل غیر کشاورزی	عدم دید و دسترسی دشوار به علت محدودیت ورودی – محدود کردن روزنه‌های منتهی به زیرزمین – قرارگیری در سطح پایین – ارتفاع کم و فضای کوچک
ارتباطی – تولیدی	ایوان و ایوانچه	امورات روزانه در فصول گرم و در سایه – تولید کرباس و پارچه با کاربافی – آماده‌سازی خمیر نان یا غذا – فعالیت‌های کم‌حجم مانند پشم‌ریسی و بافت شال و کلاه پشمی، بافت رویه گیوه، یا استفاده از هاون	در ایوان‌های کشابی ایوان به‌صورت مشترک برای اهل خانه است ولی در ایوان‌های خانه‌های دهانه‌ای هر ایوان دارای حرمتی است که اهل خانه به آن پایبند هستند مگر اینکه خانه تک خانوار باشد – ایوانچه‌ها برای حفظ اتاق از آفتاب و بارش ساخته می‌شود ولی ایوان بیشتر برای ایجاد فضای «کار» ساخته می‌شود – ارتباط ایوان‌ها ازطریق درگاه به همدیگر
تولیدی	مطبخ	محل پخت نان در تنور و طبخ غذا در اجاق – محل آماده کردن آتش کرسی – محلی برای نگهداری سوخت مورداستفاده	ساخت مطبخ در اغلب موارد در دهانه کور – ساخت مطبخ در کنار مواردی نظیر طویله و کاهدان و بهاربند برای انبار کردن انواع سوخت و استفاده از پهن دام برای سوخت – ساخت تنور بالاتر از سطح زمین و ارتفاع مناسب کار برای یک شخص ایستاده – ساخت میز کار برای ظرف خمیر و سفره آردی و بحث چانه‌گیری و پهن کردن خمیر – دفع دود فراوان سوخت
تولیدی	کودریز	محل تخلیه خاک برای ترکیب با محتویات چاله مستراح و کود مرغ و کبوتر و تبدیل به کود برای باغات – محل هر نوع زباله تر برای تبدیل به کود	این قسمت صرفاً برای مسائل بهداشتی از دید افراد به دور می‌ماند – معمولاً در خانه‌ای که کود ریز تعبیه می‌شد به دور از دید افراد و دارای در بود و اغلب نزدیک به در خروجی و مسلماً در کنار توالت بود – این قسمت نیز از عناصری است که معمولاً در دهانه کور گنجانده می‌شد.

انواع فضاهای تولیدی در خانه‌های تاریخی نجف‌آباد

زندگی مولد در جوامع پیش از تقسیم گسترده کار اجتماعی چنین می‌طلبید که در فضای زندگی روزمره خانوادگی، تمهیداتی برای تأمین مایحتاج خانواده و ارائه به بازار اندیشیده شود. لذا هنگام طراحی خانه از اعم مواردی که مدنظر معمار و مالک بود، رفع نیازهای معیشتی و تولیدی خانه بود. اینکه خانه‌ای بنا شود که در طی زندگی علاوه بر نیازهای خانواده به افزایش روند تولید خانوار کمک کند، میسر نمی‌شود مگر با تنوع و ابعاد فضا. خانه خواه کوچک یا بزرگ در خود چیدمانی از فضاهای متنوع دارد و این امر باعث می‌شود که نیازهای متنوع را پوشش دهد. مثلاً اتاق‌هایی که در دهانه کور بودند و نقش انبار یا اتاق میهمان را ایفا می‌کردند، با رونق قالی‌بافی به اتاق قالی تبدیل شده به‌خوبی با نیازهای این کار همخوانی پیدا کردند.

نمونه دیگر صنعت تولید، پارچه کرباس یا همان کاربافی است که به‌خوبی در فضای ایوان خود را جا می‌دهد. کاربافی فعالیتی است که خانم‌ها اغلب در میان فعالیت‌های روزانه انجام می‌دادند و شب‌ها به امورات دیگر می‌پرداختند. پس اولاً به سبب فضای یک متر در سه متری که دستگاه کاربافی لازم داشت و معمولاً برای نصب نیاز به میخ‌ها و قیدهای مختلف داشت فضای اتاق و کف دچار آسیب شده و فضای اتاق را اشغال می‌کرد. ثانیاً به سبب ظرافت کار، نیاز به نور مناسب روز داشت و این دلایل ایوان را بدل به فضائی مناسب برای کاربافی می‌کرد و این مسئله در طراحی دهانه‌ای ایوان‌ها هم هویداست. درعین‌حال در فصول سرد نیز به‌واسطه پائین آمدن آفتاب در ایوان بهتر می‌شد کار کرد و از گرمای خورشید بهره جست. بسیاری از فضاهایی که به کار تولید اختصاص می‌یافتند، فضاهایی با همین انعطاف بودند.

در نمونه‌هایی که مالکشان کشاورز و دامدار بودند فضاهایی مانند طویله و بهاربند و کاهدان متناسب با گله و املاک بزرگ در نظر گرفته می‌شد. پس ابعاد فضاهای تولیدی متناسب با شغل، تعداد خانوار، امورات روزانه و شرایط جدیدی که زمانه ایجاب می‌کرد تغییر می‌کرد. چه‌بسا اتاق‌هایی که به انبار و مرغدانی تبدیل شده یا زیرزمین‌هایی که به‌صورت پی‌درپی تغییر کاربری در پی داشتند. فضاهای تولیدی خانگی عموماً ازنظر شیوه ساخت یا مصالح تفاوت چشمگیری با سایر فضاهای خانه ندارند و آنچه از دیگر فضاها متمایزشان می‌کند، نحوه جای‌گیری این فضاها در دل عرصه مسکونی و ارتباطشان با سایر فضاها است. از این منظر، مطابق با

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-01]
[DOI: DOI: 10.22034/42.184.15]

جـدول شـماره ۲، فضـای تولیـدی را در خانـه‌هـای نجف‌آباد ازنظر میزان نیاز به ارتبـاط بـا سـایر فضـاهای خانه می‌توان به سـه دسـته مسـتقل، وابسـته و منعطـف تقسیم کرد.

ج ۲. نوع فضاهای تولیدی خانه ازنظر ارتباط با سایر فضاها

نوع فضای تولیدی	نمونه فضاها	نمونه تصویر	ویژگی معمارانه
مستقل	دهانه ایوان برای کاربافی، اتاق دارِ قالی		هر فضایی که ویژگی موردنظر فرایند تولیدی را تأمین کند می‌تواند فضای تولیدی مستقل باشد و بدون نیاز به بخش دیگری از خانه و ارتباطات و سلسله‌مراتب فعالیت کند.
وابسته به خارج از خانه	کاهدان، انبار، طویله، کودریز		ارتباطی مناسب با خارج از خانه دارد و فضاهای واسطش از بیرون خانه در حداقل ممکن است. از طرفی برای تأمین محرمیت خانه، از عرصه مسکونی جدا است.
وابسته به داخل خانه	طویله، کودریز، مطبخ		فضایی است که با حداقل یکی از فضاهای خانه ارتباطی مستقیم دارد. مثلاً طویله با کاهدان در ارتباطی بی‌واسطه‌اند و کودریز با سرویس بهداشتی نیز همین گونه‌اند.
منعطف	حیاط، اتاق‌ها، عرصه مسکونی		همه فضاهای مسکونی خانه می‌توانند به امر تولید یاری رسانند؛ مثلاً حلاجی، پشم‌ریسی، خشک کردن حبوبات و میوه‌ها.

در امور تولیدی خانه بعضی فضاهای تولیدی مسـتقل از فضاهای دیگر و خود به رفع نیاز خود می‌پـردازد. بـه همین جهت لزومی بـر هـم‌جـواری و تعریـف ارتبـاط خاص بین آن‌ها نیست. بـرای مثـال فضـایی کـه بافنـده کرباس در اختیار دارد و در گوشه‌ای از ایوان قـرار دارد بدون نیاز به روند دیگری خود به امر تولید می‌پردازد.

برخی از فعالیت‌های خانه ملـزم بـه ارتبـاط بـا دیگـر اجزاء بودند و خود استقلال عملکـردی نداشـتند. بـرای مثـال طویلـه نیـاز بـه کاهـدان بـه‌عنـوان پشـتیبان دارد. ازاین‌رو این رابطه چینشی رایج پدید می‌آیـد کـه در آن طویله در زیر و پایین‌تر از سـطح حیـاط و کاهـدان بـر روی آن قرار می‌گیرد و این امر علاوه بر فـراهم کـردن اسباب دسترسی آسان به آذوقه باعث عایق‌سازی دمـای طویله در فصول و گرم و سرد می‌شود. در مثالی دیگـر، کودریز فضای جانبی توالت محسوب می‌شود و در کنار آن قرار می‌گیرد ولی در نمونه‌هایی که نیاز بـه مـدیریت فضا دارند غالباً از کودریز برای انبار هیـزم و سـوخت و یا محلی برای بستن مرکب نیز استفاده می‌شد. پس غالباً کودریز را برای سهولت تخلیه محتویـات و یـا هیـزم و دسترسی سریع نزدیک در خروجی ساخته می‌شد.

مطبخ نیز از فضاهایی است که وابسته به اجـزاء دیگـر است ولی به‌واسطه آلودگی معمولاً در دهانه کـور یـا در نسرم قرار می‌گرفت ولی تمامی روند آماده‌سازی خمیـر نان یا غذا در اتاق‌ها و ایوان انجام می‌شد و سپس ظرف خمیر آماده‌شده (ورآمده) یا دیگ و قابلمـه پـر از مـواد اولیه به مطبخ منتقل می‌شد و مرحله پخت انجام می‌شد. مواد اولیه اعم از آرد یا سبزیجات و حبوبـات و در کـل مواد اولیه غذا در جاهای مختلف مثل صندوق‌خانـه‌هـا،

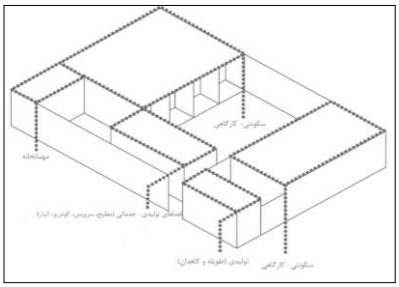
[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-01]
[DOI: DOI: 10.22034/42.184.15]

انبار، یا زیرزمین‌ها نگهداری می‌شد و برای هر بار استفاده به محل آن مواد مراجعه می‌شد. نسرم ضلع جنوبی خانه که بر او آفتاب نمی‌افتد و در برابر آن، ضلع آفتاب‌رو است. دهخدا (۱۳۷۷) نیز آن را چنین معنی کرده است: نسرم. [نَ رَ] (اِ) جایی که آفتاب بر او نیفتد.

برخی از فضاهای تولیدی و انبارها با خارج از خانه مرتبط است. برای مثال کاهدان در عین ارتباط مستقیم با طویله ازطریق ارتباط با بیرون تأمین می‌گردد و آورده‌های مزرعه و باغ در قالب آذوقه دام در آن انبار می‌شود. فضای کاهدان نیازمند خشکی و خنکی است و در نزدیکی طویله بودن شرط آن است. البته در مواردی که جای انبار کاه‌ها کم بود از فضاهای دیگر نیز استفاده می‌شد؛ برای مثال فضاهایی مثل اشکوب روی دالان موسوم به داشکوی یا اتاق‌های اضافی. به دلیل نم و رطوبت زیرزمین‌ها سعی بر این است که در این مکان‌ها کاه ذخیره نشود. طویله نیز از دسته محیط‌های تولیدی است که ارتباط مستقیم با بیرون دارد و لازم است راه ارتباطی نزدیک به در خانه داشته باشد تا سهولت تردد گله تأمین و نظافت خانه و راهروها حفظ شود. همچنین کودریز نیز همچون طویله، با خارج از خانه ارتباط مستقیم داشت.

برخی از فعالیت‌ها نیز نیاز به امکانات فضایی خاصی ندارد و هر گوشه‌ای که پسند شخص باشد این رویدادها انجام می‌شوند. فعالیت‌های کم‌حجم مانند پشم‌ریسی و بافت شال و کلاه پشمی، بافت رویه گیوه، یا استفاده از هاون که همه‌جا میسر بود، اما غالباً این فعالیت‌ها، در لبه ایوان انجام می‌شد و از سکوی ایوان هم برای نشستن استفاده می‌شد. اغلب اتفاقات خانگی چه فصلی و چه دائم به اقتضای فصل و اوقات شبانه‌روز و حال و هوای افراد در مکان‌های مختلف انجام می‌شود. فعالیت‌هایی نظیر پوست کندن بادام، گردو، دانه کردن غوره و محصولات کشاورزی دیگر در فصول گرم در فضای نسرم یا ایوان نسرم انجام می‌شود. امثال این فعالیت‌ها در فصول سرد در آفتاب‌رو شکل می‌گیرد.

مطابق با تصویر شماره ۴، گونه دهانه‌ای از خانه‌های تاریخی شهر نجف‌آباد را می‌توان مفیدترین گونه خانه این شهر از منظر تولید نامید، زیرا از شروع و پیدایش آن بر سادگی و پرهیز از بیهودگی بنا شده و موفق شده اغلب نیازهای معیشتی و صنفی و اجتماعی خانواده را درون خود پوشش دهد. چراکه تفکیک فضایی مناسب‌تری دارد و برای جای دادن فعالیت‌های تولیدی بدون ایجاد تداخل عملکردی کارایی دارد.

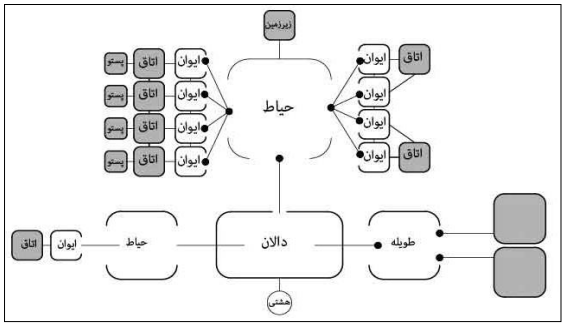

ت ۴. ارتباط عرصه فضاهای تولیدی خانه کارشناس

در خانه‌های تاریخی نجف‌آباد، مسیرها و ارتباطات مابین فضاهای خانه ارتباط قوی با وابستگی‌های فضاهای تولیدی دارد. به‌طور مثال، مطابق با تصویر شماره ۵، به‌عنوان یک ساختار غالب در خانه‌های تاریخی نجف‌آباد، هنگام ورود از سردر، دالانی پیش رو است که سمت راست در اولی به طرف بالا و کاهدان است و دومی در طویله‌ای است که اولاً کوتاه و دوم اینکه در شیب به پائین قرار گرفته است و گوسفندان را به طویله زیرزمینی هدایت می‌کند. سمت چپ دالان منتهی به قسمت میهمان یا همان بیرونی خانه است که از یک حیاط کوچک، یک ایوان کشابی و یک اتاق

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-01]
[DOI: DOI: 10.22034/42.184.15]

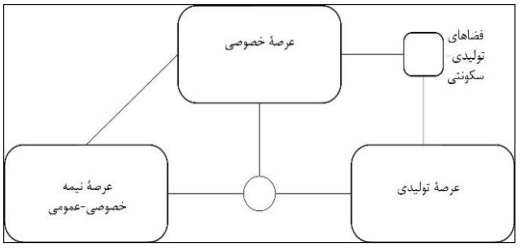
بزرگ برای میهمان تشکیل شده است. سمت نسرم این حیاط اتاق دیگری است که از طریق یک راهروی کوچک به طور غیرمستقیم به حیاط راه دارد، تا ضمن قرینه‌سازی دالان، در اتاق مستقیماً رو به حیاط باز نشود. در میانه راهروی باریک و دراز هم یک توالت قرار دارد. در تصویر شماره ۵، آرایش فضا و دسترسی در یک خانه تاریخی باتوجه به فضاهای تولیدی تصویر شده است.

ت ۵. آرایش غالب فضا و دسترسی در یک خانه تاریخی باتوجه‌به فضاهای تولیدی

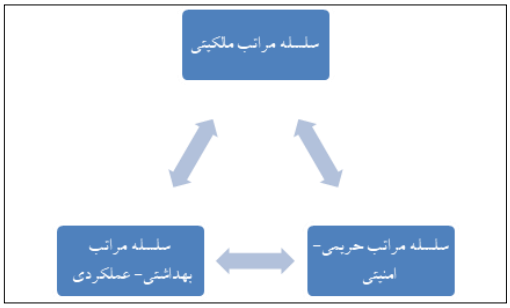
نتیجه

در خانه تاریخی نجف‌آباد، سه عرصه تولیدی، خصوصی و نیمه‌خصوصی - عمومی قابل‌تشخیص هست که مطابق با تصویر شماره ۶، عرصه فضاهای تولیدی - سکونتی در میانه عرصه تولیدی و خصوصی شکل گرفته‌اند. جای‌گیری عرصه فضاهای تولیدی، بنا بر سلسله‌مراتب مالکیتی، سلسله‌مراتب حریمی - امنیتی و سلسله‌مراتب بهداشتی - عملکردی شکل گرفته است.

ت ۶. جای‌گیری عرصه فضاهای تولیدی در خانه تاریخی نجف‌آباد

عوامل دخیل در شکل‌گیری و آرایش فضا را در خانه‌های نجف‌آباد، که به مسئله تولید مرتبط است، مطابق با تصویر شماره ۷ در سلسله‌مراتب عرصه‌ها نشان داده شده است. سلسله‌مراتب مالکیتی به‌گونه‌ای بوده که تقسیم فضاها در طراحی شهری به‌صورت قطعات منظم بوده و سپس انعطاف‌پذیری فضاها به‌گونه‌ای که وقتی صاحب‌خانه فوت می‌شد و خانه قرار بود به دو قسمت در جریانات ارث و میراث اتفاق تقسیم شود با کمی تغییر، تبدیل به دو خانه شود. در خانه‌های دهانه‌ای نیز تفکیک فضا به‌گونه‌ای است که چند خانواده را می‌تواند بدون تداخل در خود جای دهد. سلسله‌مراتب حریمی- امنیتی ریشه در بسیاری از عوامل همچون مذهب، کنترل فضایی و هنجارهای اجتماعی داشت. نمود آن را مثل بسیاری دیگر از خانه‌های ایران می‌توان در سلسله‌مراتب و مفصل‌بندی مفصل ورودی و جای‌گیری فضاها بر اساس میزان اهمیت حریمشان در خانه دید.

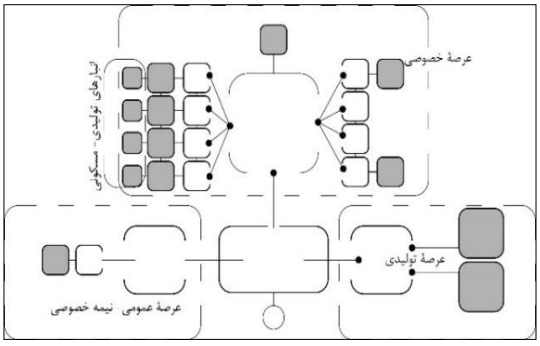

ت ۷. عوامل مؤثر بر جای‌گیری عرصه فضاهای تولیدی در خانه تاریخی نجف‌آباد

مطابق با تصویر شماره ۸، سلسله‌مراتب بهداشتی- عملکردی به‌گونه‌ای بوده که تفکیک فضاهای تولیدی- خدماتی از فضاهای سکونت از این نظم سلسله‌مراتبی تبعیت می‌کند. هرچند به‌خاطر نیاز به ارتباط این فضا با بیرون از خانه تحت تأثیر ملاحظات حریمی- امنیتی نیز هست. طویله و کاهدان نیاز به ارتباط با خارج و

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-01]
[DOI: DOI: 10.22034/42.184.15]

محدود کردن ارتباط با داخل دارند و کودریز به‌خاطر مسائل بهداشتی باید از عرصه سکونت تفکیک شود. انبارها و پستوها نیز به دلیل نیاز به امنیت، حداکثر فضاهای واسط را با ورودی داشتند.

ت ۸. سلسله‌مراتب ارتباط عرصه فضاهای تولیدی در خانه تاریخی نجف‌آباد

در خانه‌های تاریخی نجف‌آباد، انتخاب پیمون و سازه در ساخت خانه مؤثر واقع افتاده و این پیمون‌ها در ادوار مختلف، در فعالیت‌های مختلف به پوشش ابعاد مختلف زندگی گذشته می‌پرداخت. همین امر نظمی را برای خانه‌های مجاور ایجاد می‌کرد که معمولاً با رعایت آن مجموعه‌ای منسجم از ساختمان‌ها ایجاد می‌شد که برای هم پشتیبان و تقویت‌کننده بودند. در یک مثال، امکان افزایش و کاهش ابعاد خانه را در هم‌جواری ممکن می‌نمود؛ به‌گونه‌ای که اگر خانه‌ای به دلیل افزایش جمعیت نیاز به بزرگ شدن داشت، این امکان وجود داشت که پس از توافقات از همسایه دهانه‌ای خواه دهانه اصلی یا کور خریداری و به مجموعه به‌گونه‌ای اضافه شود که رد تأثیر اندکی را در ساختار کل خانه به‌جای گذارد. یا در مثال دیگر، نمونه‌های شاخص تغییر را می‌توان در فوت صاحب‌خانه و تقسیم خانه بین معمولاً دو نفر دید که در صورت امکان باز کردن در برای یکی از نیمه‌ها بود. از همین رو، به سبب ماهیت ساختاری انعطاف‌پذیر خانه تاریخی در نجف‌آباد، کاربری فضاها می‌تواند دستخوش تغییر شود و فضاهای تولیدی جای خود را به فضاهای سکونتی یا بالعکس بدهند. اما اگر قرار است که فضایی، تولیدی باشد باید ویژگی‌های مدنظر فضای تولیدی را تأمین کند. چنان‌که فضاهایی همچون فضای طویله یا حتی فضای کاربافی در هرجایی نمی‌توانند قرار گیرند.

این نکته را در شکل‌گیری معماری فضای تولیدی باید در نظر داشت که در خانه‌های تاریخی نجف‌آباد بیشتر فضاها متناسب با فعالیت جاری و با جزئیات اجرایی اعم از ابعاد و نوع سازه و مصالح و البته محل قرارگیری تعریف می‌شوند و تنها در بعضی موارد محدود، تزئینات دیده می‌شود، به همین سبب تفاوت چشمگیری در فضاهای تولیدی اقشار مختلف دیده نمی‌شود.

فهرست منابع

– بروگش، هنریش (۱۳۶۷). *سفری به دربار سلطان صاحب قران*. تهران: انتشارات اطلاعات.

– بیهقی، ابوالحسن (۱۳۱۷). *تاریخ بیهق*. (به کوشش احمد بهمنیار). تهران: فروغی.

– پاکدامن تیرانی، مینا (۱۳۹۳). *طراحی مسکن مناسب نجف‌آباد*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه هنر اصفهان. اصفهان.

– حیدری چروده، مجید (۱۳۹۵،خرداد۲۸). چگونه از اشباع نظری کاذب جلوگیری کنیم؟[یادداشت وبلاگ]. بازیابی شده از http://charvadeh.ir.

– حیدری‌نژاد، نسیم. (۱۳۹۱). بررسی ساخت شهری اصفهان در دوره صفویه از دیدگاه مکتب آرمان‌گرائی اکولوژیک. تهران: *فصلنامه علمی- پژوهشی اطلاعات جغرافیایی سپهر*، ۲۱(۸۴). ۱۷-۲۱.

– خلیلی، فضل‌الله. (۱۳۹۴). *مقدمه‌ای بر تاریخ و فرهنگ مردم نجف‌آباد*. نجف‌آباد: انتشارات مهر زهرا(س).

– دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). *لغت‌نامه*. تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

– رنجبر، هادی؛ حق‌دوست، علی‌اکبر؛ صلصالی، مهوش؛ خوشدل، علیرضا؛ سلیمانی، محمدعلی؛ بهرامی، نسیم. (۱۳۹۱). نمونه‌گیری در پژوهش‌های کیفی: راهنمایی برای

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-01]
[DOI: DOI: 10.22034/42.184.15]

شروع. *دانشگاه علوم پزشکی ارتش جمهوری اسلامی ایران*، ۳، ۲۵۰-۲۳۸.

- فرشته‌نژاد، سید مرتضی. (۱۳۸۹). *فرهنگ معماری و مرمت معماری*. اصفهان: انتشارات ارکان دانش.

- کولیوررایس، کلارا. (۱۳۶۶). *زنان ایرانی و راه و رسم زندگی آنان*. (ترجمه اسدالله آزاد). مشهد: معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی.

- مطلبی، ماریه. (۱۳۹۴). *طراحی مجموعه مسکونی در نجف‌آباد منطبق بر فرهنگ*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه هنر اصفهان. اصفهان.

- مظاهری، علی. (۱۳۴۸). *زندگی اجتماعی مسلمانان در قرون وسطا*. (ترجمه مرتضی راوندی). تهران: چاپخانه تابش.

- مهرآبادی، میترا. (۱۳۷۹). *زن ایرانی به روایت سفرنامه نویسان فرنگی. تهران: آفرینش.*

- ناری قمی، مسعود؛ امینی، محمدمسعود؛ فروتن، مهدی. (۱۳۹۵). رفتار تولیدی در خانه (مطالعه موردی: تولید در خانه در قشر مذهبی شهر قم). *پژوهش‌های معماری اسلامی. ۴(۱). ۱-۱۵.*

- یزدانی نجف‌آبادی، علی. (۱۳۸۳). *دیباچه دیار نون؛ نگرشی بر بنیادهای تاریخی، جغرافیایی، اقتصادی و فرهنگی همراه با شرحی بر احوال رجال شهرستان نجف‌آباد*. نجف‌آباد: چاپخانه بهار آزادی نجف‌آباد.

DOI: 10.22034/42.184.15

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-01]

[DOI: DOI: 10.22034/42.184.15]